

Neželeno vedenje: kaj je, kako ga ocenjujemo in kako ga spreminjamo?

Gloria Orgolič, specialna in rehabilitacijska pedagoginja, OŠ Franceta Prešerna Maribor

V šolah in tudi že v vrtcih prihajajo učenci v stik z vrstniki iz najrazličnejših okolij ter z najrazličnejšimi biološkimi predispozicijami. Vsak je po svoje edinstven in s tem tudi edinstveno reagira na okoliščine, v katerih se posameznik znajde. Reakcije oziroma vedenje, ki se iz situacije razvije, je lahko bodisi sprejemljivo ali nesprejemljivo. Težave nastanejo takrat, kadar se nesprejemljivo vedenje pojavlja prepogosto ali le-to ogroža otroka, ki se tako vede, in morda celo druge. Takrat začnemo govoriti o neželenem vedenju, ki se pojavlja v najrazličnejših oblikah. Vedenje je smiselno oceniti, zastaviti cilje in vključiti tudi osebe iz posameznikovega bližnjega socialnega okolja. Pri tem je tako posameznika kakor tudi njegovo okolje potrebno opremiti s konstruktivnimi tehnikami odzivanja na neželeno vedenje, posameznika pa moramo hkrati podkrepiti s pričakovanim in želenim vedenjem.

Uvod

Emerson (v Kostov in Štante Vouk 2014, 73) neželeno vedenje opredeli kot »kulturno nesprejemljivo vedenje takšne jakosti, pogostosti ali trajanja, da obstaja verjetnost, da bo ogrožena varnost osebe in/ali ljudi v njenem okolju. Zelo verjetna posledica za osebo s takšnimi vedenjskimi vzorci je tudi omejevanje vključevanja v okolje.« Za vprašanje, zakaj se takšno vedenje pojavi, leži preplet raznolikih dejavnikov, ki posredno ali neposredno vplivajo na posameznika. Da bi dejavnike odkrili in s tem preprečili pojav nadaljnjega neželenega vedenja, se moramo lotiti ocenjevanja vedenja, ki mora biti premišljeno, postopno in temeljito. Ne samo, da mora biti temeljito ocenjevanje, temveč tudi zastavljanje naslednjih korakov, med katerimi se lahko poslužimo spreminjanja trenutnega vedenja na eni strani ter preventivnih ukrepov na drugi.

Pojavne oblike neželenega vedenja

Pod pojmom neželeno vedenje ne najdemo samo agresivnega vedenja, ampak tudi nagajivost, nezbranost, neupoštevanje navodil, pomanjkanje spoštovanja drugih, neosvojen bonton in hujša antisocialna vedenja (kraja, maltretiranje, spolno nesprejemljiva vedenja, poškodovanje lastnih in tujih stvari, ogrožanje lastne varnosti in varnosti/življenja drugih). Vsa naštetna vedenja se med seboj razlikujejo po intenziteti in družbeni nesprejetosti. Pri tem je pomembno zavedanje, da visoka intenzivnost pojavljanja vedenja še ne pomeni, da je stopnja težave tudi visoka. Stopnjo oz. zahtevnost težav, ki se pojavljajo na kontinuumu, lahko ocenimo na podlagi kriterija zadovoljenosti osnovnih psihosocialnih potreb. Motečega vedenja nikakor tudi ne smemo enačiti z moteno osebnostjo (Vec 2011).

Rizični in varovalni dejavniki

Za raznovrstno nesocialno vedenje nikoli ni kriv samo en dejavnik, ampak pride do sočasnega delovanja večih dejavnikov, ki so med seboj povezani in prepleteni. Enako pravilo imamo tudi v mislih, ko posegamo v moteče vedenje in ga skušamo odpraviti.

Ob pojavu takšnega vedenja lahko delujemo na posameznikovo razdražljivost (temperament in hitrost odziva), škodljivost (neobčutljivost, agresivno dejanje proti drugim, ki se ga zavedamo) in samostojnost (prepiranje, odklanjanje, neupoštevanje navodil).

Na sodelovanje staršev in šole močno vpliva socialno-ekonomski status družine in njena etična pripadnost. Pri učencih, ki imajo nižji socialno-ekonomski status, sodelovanje staršev in šole vodi k izboljšanju vedenja učenca. Starši, ki so otrokom na razpolago pri reševanju in razumevanju nalog, jih čustveno podpirajo in jim posvečajo svoj čas, imajo takšne otroke, ki samostojno poiščejo pomoč pri učitelju, v kolikor ne razumejo snovi, in razvijejo tesnejše odnose z odraslimi (Amato in Rivera 1999 v Vec 2011).

Ocenjevanje neželenega vedenja

Opredelitev in ocena neželenega vedenja sta prvi korak obravnavanja in spreminjanja le-tega, kajti ocena je osnova za snovanje vedenjskih intervencij. Pri tem želimo ugotoviti, ali je problem klinično (ne)pomemben, in upoštevamo razvojne značilnosti otroka in druge dejavnike, ki v večji meri vplivajo na njegovo vedenje. Prvi korak je prepoznavanje neželenega vedenja, sledi postavitve cilja, ki ga želimo doseči s pomočjo terapevtske obravnave oz. vedenjskimi intervencijami, in izbi-

ra primerne metode, tehnike ocenjevanja. Najpogostejše uporabljene tehnike so vedenjski intervju, neposredno opazovanje in beleženje vedenja ter ocenjevalne lestvice. Ocenjevanje vedenja izvajamo pred, med in po koncu postopka obravnave (Stropnik 2014).

Cilj procesa ocenjevanja je ugotoviti, ali je določen problem klinično pomemben ali ne (VanScoyoc in Christophersen 2009 v Stropnik 2014). Metoda, ki jo bomo uporabili pri ocenjevanju, je odvisna od njegovega namena. Pri ocenjevanju se osredotočimo in ocenjujemo:

- trajanje vedenja,
- pogostost vedenja,
- stopnjo intenzivnosti vedenja,
- beležimo predhodno vedenje in neželeno vedenje,
- iščemo funkcijo neželenega vedenja.

Postavljanje ciljev – sprememba vedenja

Opredelitvi neželenega vedenja sledi cilj, ki ga želimo tekom vedenjskih intervencij realizirati. Izberemo tudi način, kako bomo beležili neželeno vedenje. Pri tem moramo definirati vedenje, ki bo nadomestilo neželeno vedenje. Cilji morajo biti specifični in jasni, merljivi, realni in formulirani pozitivno oz. realno.

Kako spreminjamo vedenje?

Pri spreminjanju neželenega vedenja upoštevamo učinkovita načela spreminjanja vedenja, kjer otroke učimo, kako zmanjšati njihovo potrebo po pojavnosti neželenega vedenja, istočasno pa se

zavzemamo tudi za to, da takšno vedenje postane nekoristno. Odrasli, ki so vpleteni v otrokovo življenje, morajo ozavešiti tudi to, da je vedenje velikokrat odvisno od njihovega ravnanja, torej morajo tudi oni sami spremeniti svoje odzivanje v tem procesu. Spreminjanje vedenja poteka v okolju, kjer prihaja do nastanka le-tega. Če je to samo v enem okolju, program vrši oseba, ki je vključena v to okolje, v kolikor pa se to pojavlja v različnih okoljih, se v intervencije vključi še starše in druge odrasle, da program doseže največjo možno mero uspešnosti (Jurišić in Kodrič 2014b).

Poučevanje zelenega vedenja

Na pojavnost neželenega in motečega vedenja lahko v vsakem trenutku vplivamo že preventivno, s poučevanjem zelenega vedenja. Jurišić in Kodrič (2014a) v svojem prispevku razdelita poučevanje zelenega vedenja na štiri stopnje, kot je prikazano na spodnji piramidi.

Pozitivni odnosi z otroki, njihovimi družinami in sodelavci

Na otroka, pri katerem se pojavlja neželeno oziroma moteče vedenje, bomo lažje vplivali, če imamo z njim oblikovan dober, pozitiven odnos. Da sploh pričnemo graditi odnos med nami kot učitelji in učencem, pa moramo vključiti tudi učenčev družino, ki ga bolje pozna. Jurišić in Kodrič (2014a) v svojem članku navajata strategije, z uporabo katerih lahko bolje spoznamo učenca. Med te strategije spada tudi sodelovanje s starši. Strategije, ki jih navajata, so: vprašalnik za starše o učenčevih interesih, močnih področjih, obisk

Piramida poučevanja (prirejeno po Fox idr. v Jurišić in Kodrič 2014a)

družine na domu, pozanimamo se o učenčevi najljubši knjigi in jo preberemo skupaj v razredu, če se učenčev materni jezik razlikuje od jezika, govorjenega v šoli, se lahko naučimo tudi fraz v njegovem jeziku itd.

Praksa preprečevanja neželenega vedenja

Med učinkovite prakse spadajo preventivne strategije, ki vsaj do določene mere lahko preprečijo nastanek neželenega vedenja. Takšne prakse vključujejo urejanje okolice, torej prilagajanje učilnice, ponujanje izbire, dostopnost različnih pripomočkov, utrjena rutina in uveljavljene strategije, ki pripomorejo k lažjemu prehodu z različnih aktivnosti na druge, kadar rutina ni mogoča. Strategije, ki jih Jurišič in Kodrič (2014a) navajata, so:

- plakat s pozitivno oblikovanimi pravili skupine oziroma razreda,
- urnik dejavnosti,
- spodbujanje pričakovanega vedenja v vsaki rutini,
- menjavanje oziroma sprememba dejavnosti,
- opozorilo med spremembo dejavnosti,
- opozorilo – pričakovano vedenje,
- krepitev želenega vedenja,
- razmerje med pozitivnim in negativnim komentarjem 4:1 ter
- usmerjene besedne pohvale.

Strategije poučevanja socialno-čustvenih spretnosti

Strategije poučevanja socialno-čustvenih spretnosti zajemajo poučevanje prepoznavanja in bolj-

šega zavedanja tako prijetnih kot neprijetnih čustev ter primerno izražanje čustev in poučevanje tehnik umirjanja. Pri tem se mora učenec zavedati, da določena vedenja niso primerna. Le na tak način bomo uspešni pri vpeljevanju poučevanja uravnavanja čustev in s tem omejili neželeno vedenje (Jurišič in Kodrič 2014a).

Tako kot katerokoli drugo poučevanje tudi to potrebuje skrbno načrtovanje ter prilagojeno poučevanje glede na vsakega učenca posebej, torej individualizacijo. Najprej pri takem poučevanju pričnemo s spoznavanjem čustvenega besednjaka, tako da učenec prepozna obrazno mimiko, primerno za določeno čustvo, dodamo socialne zgodbe, didaktične igre ipd. (Jurišič in Kodrič 2014a).

Intenzivni individualni postopki

Pogosto je težko določiti, kdaj je pravi trenutek za vpeljevanje intenzivnih individualnih postopkov, vendar so lahko takšni programi koristni za otroke v kateremkoli trenutku. Intenzivni program PPV (podpora pozitivnemu vedenju) pomaga učencu razvijati socialne in komunikacijske spretnosti ter spodbuja navezovanje pozitivnih odnosov z drugimi. Program temelji na prepoznavanju okoliščin, stikov ali dogodkov, ki težavno vedenje v prvi vrsti sploh sprožajo, ter prepoznavanju namena takšnega vedenja. Šele ko ugotovimo, katere so tiste situacije, osebe ali stiki, ki povzročajo osebi stisko in zaradi katerih se moteče vedenje pojavi, lahko poiščemo pravilne rešitve in s tem ustrezen intenzivni individualni postopek (Jurišič in Kodrič 2014a).

Zgodba s terena

Za praktično ponazoritev zapisanega bom predstavila konkretni primer učenca, s katerim sem individualno delala približno pol leta. Učenec je obiskoval 5. razred osnovne šole, šele pred kratkim pa je bil diagnosticiran z ADHD. Gre za motnjo hiperaktivnosti in pomanjkanja pozornosti, ki se lahko izrazi samo v obliki hiperaktivnosti, samo pomanjkanja pozornosti ali v kombinaciji obojega. Pri učencu je šlo za kombinacijo, torej na eni strani pomanjkanje pozornosti in na drugi hiperaktivnost.

Zaradi motnje so ga tako učitelji kakor tudi sošolci opisovali kot nemirnega, motečega, tudi zasanjanega, neprisotnega in neposlušnega. Vsekakor gre za opise, ki so bili z vidika ostalih utemeljeni. V obdobju skupnega dela, je prišel mesec, ko se je učenec pričel vesti precej moteče. Učenec je vstajal od mize, se sprehajal po razredu, nenehno klepetal, prekinjal učiteljico in še kaj bi se našlo. Vse skupaj je privedlo do tega, da se je učiteljica odločila učenca prevesti v kotiček, kjer ne bo motil ostalih, prav tako pa bo sam imel svoj mir. V trenutku, ko je učiteljica premaknila mizo, je učenec mizo ustavil, jo prevrnil, za tem prevrnil tudi stol in kriče odšel iz razreda, neozirajoč se na besede

učiteljice. Do trenutka, ko se je učenec umiril, je v razred že prihitela mama, ki je bila poklicana s strani razredničarke. Skupaj so se v miru pogovorili in sklenili, da se takšno vedenje ne sme več ponoviti. Ne dolgo zatem, nekaj dni kasneje, se je isto vedenje ponovilo pri drugem predmetu, pri drugi učiteljici. Vedenje, ki se je ponovilo že drugič, je potrebovalo konkretno obravnavo, in to je učencu šola tudi ponudila.

Učenec je prišel v obravnavo pri svetovalni delavki. S to se je učenec že dobro poznal in je bil v pogovoru z njo sproščen in umirjen. Skozi pogovor je svetovalna delavka želela spoznati tri okolja, v katere je učenec neposredno vključen: družina, šola in širše socialno okolje. O družini je sama že veliko vedela, zato je bilo na mestu preprosto vprašanje: »Ali se je doma zgodilo kaj, o čemer bi se rad pogovoril?« Odgovor na vprašanje je bil negativen, zato je delavka prešla na drugo učenčevo okolje, to je šola. Spraševala ga je o dogajanju v razredu, kako se tam počuti, kdo je njegov najljubši sošolec in kakšni so odnosi med učencem in ostalimi. Na tem mestu je bilo opaziti pri učencu nelagodje. Spregovoril je o sošolcu, ki ga nenehno izziva, se mu posmehuje in ga izključuje iz skupine, ker je drugačen, ker ima motnjo. Na tem mestu je bila analiza dejavnikov končana. Za njegove izbruhe neprimerne in neželenega vedenja je bil kriv sošolec, ki se mu je posmehoval za nekaj, na kar sam nima vpliva. Počutil se je drugačnega, nemočnega in nerazumljenega. Na tem mestu moram opozoriti, da ni nujno, da bo ocenjevanje vedenja vedno potekalo tako »enostavno« in da se bodo vsi učenci že na prvem srečanju odprli in spregovorili o težavah.

Sedaj ko poznamo izvor vedenja, si je potrebno zastaviti konkretni cilj. Poiskati moramo tudi način oziroma obliko želenega vedenja, ki bo nadomestila trenutno neželeno, pri tem pa mora nova oblika vedenja zadovoljiti otrokovo potrebo, ki jo je zadovoljeval preko neželenega vedenja. Cilj, ki smo si ga v konkretnem primeru zastavili, se je glasil: V obdobju enega meseca učenec svojih čustev ne izkazuje več z izbruhi, temveč svoje občutenje verbalizira. Drug cilj je bil seznanitev njegovih sošolcev z naravo motnje, s katero se učenec srečuje vsak dan, pri tem pa dati priložnost tudi učencu, da predstavi svoja močna in šibka področja.

Z učencem smo v nadaljnjih tednih delali tako v razredu kakor tudi v individualni obliki. V individualnih situacijah se je učenec učil prepoznavati svoja čustva in jih ubesediti, v razredu pa se je tega učil na konkretnih primerih. Učiteljica ga je prvih nekaj dni vodila in mu konkretno sporočala: »V tej situaciji moraš svoja občutenja verbalizirati,« kasneje pa je zgolj opazovala, kako se sam

znajde v različnih situacijah. Na koncu se je učenčvo vedenje spremenilo na bolje, kar mu bo zelo koristilo tudi tekom nadaljnjih let šolanja, ko se bo srečeval z najrazličnejšimi posamezniki, ki bodo njegove težave dojemali različno.

Zaključek

Neželeno, moteče oz. težavno vedenje je vedenje, ki mora biti tako ali drugače naslovljeno. Ne glede na to, ali gre zgolj za reakcijo na določeno situacijo ali gre za zelo dolgotrajno, večkrat pojavljajoče se vedenje, morajo odrasli na to reagirati in skušati vedenje omejiti. V vsakem primeru je najbolj smiselno delovati že preventivno in s tem preprečiti možnosti, da bi do kakršnegakoli neželenega vedenja sploh prišlo. V kolikor zares pride do takšnega vedenja, se moramo zavedati, da je dejavnikov, ki vplivajo na vedenje, veliko. Brez poznavanja dejavnikov in razlogov, zakaj je do takšnega vedenja sploh prišlo, bomo le stežka izoblikovali takšno intervencijo, ki bo zares učinkovita. Navsezadnje posameznik s takšnim vedenjem nekaj sporoča, mi pa moramo biti le dovolj odprti, da sporočilo tudi sprejmemo in se nanj tudi primerno odzovemo.

Literatura in viri

Jurišič, D. B. in Kodrič, J. (2014a): Spodbujanje zelenega vedenja je zmanjševanje motečega. V: Jurišič, D. B. in Kodrič, J. (ur.): *7. strokovni posvet- podpora pozitivnemu vedenju*, str. 57 - 71. Društvo Downov sindrom Slovenija, Pedagoški inštitut in Center Janeza Levca, Ljubljana. Dostopno na: <http://www.downov-sindrom.si/prenosi/7-strokovni-posvet.pdf>, 4. 9. 2023.

Jurišič, D. B. in Kodrič, J. (2014b): Načrtovanje spreminjanja motečega vedenja. V: Jurišič, D. B. in Kodrič, J. (ur.): *7. strokovni posvet- podpora pozitivnemu vedenju*, str. 57 - 71. Društvo Downov sindrom Slovenija, Pedagoški inštitut in Center Janeza Levca, Ljubljana. Dostopna na: <http://www.downov-sindrom.si/prenosi/7-strokovni-posvet.pdf>, 4. 9. 2023.

Kostov, P. in Štante Vouk, M. (2014): Odzivanje na neželeno in tvegano vedenje. V: Jurišič, D. B. in Kodrič, J. (ur.): *7. strokovni posvet- podpora pozitivnemu vedenju*, str. 72 - 85. Društvo Downov sindrom Slovenija, Pedagoški inštitut in Center Janeza Levca, Ljubljana. Dostopno na: <http://www.downov-sindrom.si/prenosi/7-strokovni-posvet.pdf>, 4. 9. 2023.

Stošić J. (2014): Podpora pozitivnemu vedenju - teoretična izhodišča in pregled učinkovitosti pri osebah z Downovim sindromom. V: Jurišič, D. B. in Kodrič, J. (ur.): *7. strokovni posvet- podpora pozitivnemu vedenju*, str. 57 - 71. Društvo Downov sindrom Slovenija, Pedagoški inštitut in Center Janeza Levca, Ljubljana. Dostopno na: <http://www.downov-sindrom.si/prenosi/7-strokovni-posvet.pdf>, 4. 9. 2023.

Stropnik, S. (2014): Ocenjevanje neželenega vedenja. V: Jurišič, D. B. in Kodrič, J. (ur.): *7. strokovni posvet- podpora pozitivnemu vedenju*, str. 57 - 71. Društvo Downov sindrom Slovenija, Pedagoški inštitut in Center Janeza Levca, Ljubljana. Dostopno na: <http://www.downov-sindrom.si/prenosi/7-strokovni-posvet.pdf>, 4. 9. 2023.

Vec, T. (2011): Moteče vedenje: Ozadja in osnovni dejavniki, ki nanj vplivajo. *Socialna pedagogika*, let. 15 (št. 2): str. 125–152.

